

Illés Gábor

Válságkonstrukciók

Orbán Viktor és Bajnai Gordon
válságértelmezésének összehasonlítása¹

Írásomban a társadalmi jelentésadás folyamatának egy konkrét esetét fogom vizsgálni, azzal a céllal, hogy szemléltessem a politikai valóság jelentésszerű természetét: azt, hogy ez a valóság a jelentésadások által jön létre. Írásom két részre tagolódik. Az első részben megkíséreltem felvázolni egy lehetséges interpretatív szemléletmód² néhány elemét, Ludwig Wittgenstein gondolataira támaszkodva. Az írás terjedelmi korlátai miatt ez a rekonstrukció természetesen töredékes lesz; azon szempontokra fogok koncentrálni, amelyek dolgozatomban második, empirikus részének elméleti alapját szolgáltatják. A Wittgenstein gondolataival való foglalkozást az indokolhatja, hogy az interpretatív megközelítésmód hazai iskolája, a diszkurzív politikatudomány (lásd pl. Szabó 2003, 2011) elsődlegesen a heideggeri–gadameri hermeneutika szemléleti alapjain áll, és bár Szabó Márton írásaiban számtalan szerzőt próbál meg integrálni ebbe az interpretatív kánonba, Wittgenstein viszonylag csekély szerepet kap közöttük, pedig néhány gondolatának, illetve általános szemléletmódjának beemelése a kánonba – ahogy azt az írás remélhetőleg meggyőzően szemlélteti majd – sok haszonnal kecsegtet a megközelítésmód számára.³

A dolgozat fő, empirikus részét egy diskurzuselemzés alkotja, amelynek tárgya a hazánkat 2008 őszén elérő nemzetközi pénzügyi válság két különböző értelmezése: Bajnai Gordon és Orbán Viktor válságdiskurzusa. Míg az első rész a Wittgensteinnel „beoltott” interpretatív szemléletmódot elméleti szinten vizsgálja, addig a második ennek a diskurzuselemzésnek az empirikus alkalmazhatóságát demonstrálja, és lehetséges felhasználási módjaihoz ad néhány támpontot. A wittgensteini gondolatokkal „fűszerezett” interpretatív szemléletmód elméleti

1 Az írás Borbély Zoltánnal közösen írt, *Válságkonstrukciók* című OTDK-dolgozatomban jelentősen átdolgozott változata. Ahol Borbély Zoltán valamely, az eredeti dolgozatban szereplő belátását, megállapítását felhasználom, ott ezt hivatkozással jelzem.

2 Ennek a szemléletmódnak többféle elnevezése ismert, az „interpretatív” jelzőt nagyjából szinonimnak tekintem a „szociálkonstruktivistá” és az „antifundacionalista” fogalmakkal. Ezen tágabb csoport egyik irányzatának tekintem a diszkurzív politikatudományt.

3 Wittgenstein integrálásához a diszkurzív politikatudomány teoretikus környezetébe lásd Béndek (2000).

vázlatának és az empirikus diskurzuselemzésnek absztrakciós szintje közötti szakadékot reményeim szerint áthidalja az, hogy az utóbbi analogikus értelmezéseinek létjogosultságát az első rész Wittgenstein-értelmezése hivatott megalapozni.

Elméleti rész

Az interpretatív szemléletmódok alap gondolata a tiszta tapasztalat lehetetlensége, azaz annak felismerése, hogy az, ahogy a világot tapasztaljuk, nem függetleníthető saját vélekedéseinktől, elkötelezettséginktől, hiedelmeinktől, továbbá a jelentésadás interszjektív folyamataitól. Ezzel az interpretatív megközelítések radikálisan szembefordulnak a pozitivisták felfogással, amely az emberi viselkedést „objektív társadalmi tényekkel” (azaz például osztályhelyeztetel vagy materiális érdekekkel) akarja magyarázni. Míg az utóbbi felfogásban a szubjektív hiedelmek és interszjektív jelentések irrelevánsak a tudomány számára, legfeljebb „közbeeső változók” szerepét tölthetik be, addig az interpretatív szemléletmódok számára ezek tanulmányozása kulcsfontosságú az egyéni cselekvések és a társadalmi folyamatok megértéséhez (Bevir 2010). Az írás által bemutatni kívánt wittgensteini perspektíva számára az itt említett két tényező közül az utóbbi, interszjektív folyamatok lesznek fontosak.

A társadalmi jelentésadás interszjektív folyamataiban, a jelentésadási küzdelmekben jut(hat)nak elsődleges szerephez a politika szereplői, mint az említett folyamatok befolyásolói, irányítói. A politikatudomány számára mindez a politikai jelentésadási küzdelmek tanulmányozásának fontosságát jelenti. Az ehhez megfelelő politikatudósi attitűd pedig nem az egyetlen igaz jelentés feltárása, és a politikai vélemények ez alapján való kritikája sokkal inkább ezen folyamatok rekonstruálása és értelmezése. Ezen a ponton lehet segítségünkre Wittgenstein.

Wittgenstein és az interpretatív szemléletmód

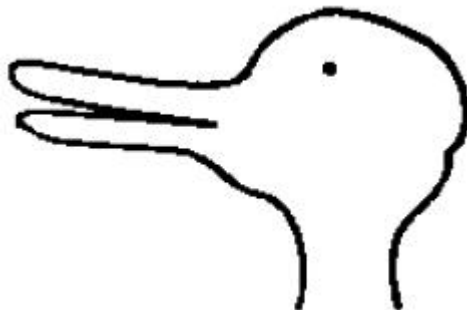
Wittgenstein kapcsolatba hozása a politikatudománnyal számtalan módon lehetséges. Én itt az aspektusváltás általa leírt jelenségéből fogok kiindulni, amely hatásos ellenpontját alkothatja az objektív tények feltárására irányuló pozitivisták vágyának. Utóbbi attitűd filozófiai megjelenési formáit egy viszonylag friss, Wittgensteinről szóló tanulmánykötet (Day és Krebs 2010) szerkesztői egy Stanley Cavelltől származó idézettel adják vissza: „a hétköznapit nem érzékileg elvéthetőként, hanem intellektuálisan mellőzhetőként tárják fel [...] amelyet félre kell tolni, amennyiben a filozófia tudás utáni vágyát ki akarjuk elégíteni” (Day és Krebs 2010: 10).⁴

Day és Krebs, sok Wittgenstein-interpretátorral szemben, amellet érvelnek, hogy Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódások* című művének első és második része sok tekintetben szerves egészet alkot, sőt bizonyos értelemben a második rész adja az elsőhöz a kulcsot: azt a szemlélet- vagy látásmódot, amelyet Wittgenstein használ egyes konkrét példáinak átgondolása során, itt fejt ki teoretikusan, és pedig az aspektusváltásról szóló töredékekben (Wittgenstein 1998: 282–331). Ez a legjobban egy általa alkalmazott optikai illúzióval szemléltet-

⁴ „...the ordinary is discovered not as what is perceptually missable but as what is intellectually dismissable, [...] what must be set aside if philosophy’s aspirations to knowledge are to be satisfied”.

hető: azzal a rajzéval, amelynek egyik aspektusa egy nyúl, a másik egy kacs (Wittgenstein 1998: 283 – vö. *I. ábra*). Az ilyen rajzokat „mindig aszerint tudom különböző aspektusokban látni, amit köréköltöttem” (uo. 305), azaz környezetük alapvetően befolyásolja, mit is látunk bennük.

1. ábra. Wittgenstein „kacsanyúl” ábrája a *Filozófiai vizsgálódásokból*

Forrás: Wittgenstein (1998: 283)

Az itt leírt érzékelési probléma jóval túlmutat a trükkös rajzok birodalmán: az aspektusváltás wittgensteini leírása használható az esztétikában is, például egy festmény értelmezésénél (vö. Batkin 2010; Scruton 2009: 136–140). A képek tanulmányozásának esetében ugyanarról van szó, mint ha emberi cselekedeteket tanulmányozunk: mindkettőnél a „viselkedés finom árnyalataira”, illetve a körülményekre kell figyelemmel lenni, ez Wittgenstein általános elvárása a filozófiával szemben (Batkin 2010: 35). Továbbá, az aspektusok észlelése a látás mellett a hallás dimenziójában is releváns lehet: Wittgenstein az aspektusok meglátására való képességet, az „aspektusvakságot” a zenei hallás hiányához hasonlítja (Wittgenstein 1998: 310).

Miért fontos számunkra mindez? Azért, mert a társadalom interpretatív szemléletmódú vizsgálata ugyanazt a típusú figyelmet igényli a kutatótól, mint Wittgenstein műve vagy egy trükkös rajz szemlélete. Amennyiben ugyanis az emberek hitei, meggyőződései, illetve az interszjektív jelentések nélkül nem vizsgálható érdemi módon a társadalom, akkor a társadalomtudósnak (esetünkben a politikatudósnak) képesnek kell lennie ezen hiedelmek, jelentések megértésére és a különböző nézőpontok rekonstrukciójára. Visszatérve Cavell idézetéhez: a társadalomtudóst fenyegető legnagyobb veszély nem az, hogy nem képes feltárni a társadalom objektív törvényszerűségeit, hanem hogy nem képes meglátni különböző aspektusokat. Empirikus vizsgálódásaink tárgyára vonatkoztatva: nem képes megérteni a válság különböző értelmezési módjait.

Politikai diskurzusok mint nyelvjátékok

A társadalomtudományi vizsgálódásból kiiktathatatlan emberi hiedelmek és jelentések elsődleges közege a nyelv. Itt ismét támaszkodhatunk Wittgensteinre, még hozzá nyelvjáték-konceptiójára. A „nyelvjáték” kifejezés nyelvünk és a játékok hasonló működés módjára akarja felhívni a figyelmet. Mit jelent ez? A sakkjáték esetében azt, hogy a király bábujának megmutatása még senkit sem tanított meg a bábu használatára (Wittgenstein 1992: 31. §).

A nyelv esetében pedig azt, hogy a szavak csak mondatokban nyerik el jelentésüket (49. §), a mondatok megértéséhez viszont a beszélő által használt nyelvet kell megértenünk (199. §), a nyelvek ugyanakkor életformákhoz, cselekvésmódokhoz kötődnek (19. §, 23. §). A jelentés tehát nem „valamiféle atmoszféra [...], amelyet a szó magával cipel és bármely alkalmazásban magával visz” (117. §). Mindez a kontextualizmus egy formájának tekinthető (Glock 1996: 86–89), esetünkben pedig azt a feladatot jelöli ki számunkra, hogy rekonstruáljuk azokat a nyelvjátékokat, amelyekben belül a szavak elnyerik jelentésüket. Ehhez a feladathoz a későbbiekben egy Szabó Mártontól kölcsönzött elemzési módszert fogok használni. Kiemelendő: a nyelvjátékok „életformákba” ágyazottak (esetünkben leginkább a politikai kultúrákba, hazai politikai gyakorlatokba), ezek rekonstruálása azonban (amellyel a vizsgálat teljes lenne) jócskán meghaladná ezen írás kereteit, így elemzésükre nem vállalkozom. A nyelvjáték rekonstruálásán túl mindössze a beszédhelyzetet (a politikai helyzetet) kíséreltem majd meg nagyon röviden jellemezni. Előfeltételezem továbbá, hogy a politikai diskurzusok szabályrendszereit elsősorban néhány kiemelt szereplő formálja.

A homo ludens és az analogikus világszemlélet

Az elméleti reflexió terén még egyetlen teendőm maradt: összekapcsolni az interpretatív szemléletmódról írottakat (1.1.) a nyelvjátékok jellegéről leírtakkal (1.2.). Ez az összekapcsolás hivatott megalapozni a tanulmány tudományfelfogását. A diszkurzív politikatudomány – illetve a tágabb értelemben vett interpretatív szemléletmód – jellemezhető a *homo ludens* tevékenységeként, szemben a *homo faber* tudományeszménnyel (Pál 2004). Előbbiben a hangsúly sokkal inkább a kreativitáson, innovativitáson, utóbbiban a szigorú módszerhasználaton és „technikai” racionalitáson van.

Kérdés, mennyiben öncélú ez a „játékos” tudományfelfogás. Megítélésem szerint Wittgenstein alapján lehetséges amellet érvelni, hogy korántsem az. Az eltérő aspektusok láttatásához ugyanis esetenként szükséges a szemléletet kiközzenteni az előző aspektus szemléletéből. Wittgenstein szavaival ez a „köréköltés” feladata, amelynek interpretatív szempontból jelentős hozadéka lehet. Másképpen megfogalmazva: egy szemléletmód, értelmezés szokatlan fényben láttatása hozzájárulhat annak jobb megértéséhez. Egy jó analógia új aspektusok megglátására készítheti a szemlélet, miáltal teljesebb képet kapunk a jelenségről.⁵

Ennek alapja az lehet, hogy Wittgenstein szerint a nyelvjátékok között „családi hasonlóságok” sokasága áll fenn,⁶ így szolgálhatnak egymás „hasonlítási objektumaiul” (Wittgenstein 1998: 131. §). A családi hasonlóságok logikája szolgálhat egy „analogikus világszemlélet” alapjául, amely a megismerés fogalmának kibővítése révén összebékíti a „logikus-tudományos” (leginkább a *homo faber* eszményéhez köthető) és az „analogikus-esztétikai” (a *homo ludens* által folytatott) gondolkodást (Schneider 2002: 62–84).

5 Ez az értelmezési stratégia ugyanakkor egyértelműbbé teszi az értelmező tudós bevonódását a tárgy értelmezésébe: a rekonstruált jelentés nem pont ugyanaz, mint amely a vizsgált beszélő fejében járt, hanem egy arról adott politikatudósi értelmezés. Ennyiben az általam itt felvázolt vizsgálati elképzelés eltér Peter Winch wittgensteini ihletésű megközelítésétől, amelyben a társadalomtudós pontosan, objektívan reprodukálja a cselekvő értelmezését (Winch 1988 – a kritikához lásd Schwandt 2010: 40–42), és közelebb áll a hermeneutikai szemléletmódhoz.

6 „Vizsgálj meg például egyszer azokat a folyamatokat, amelyeket »játékok«-nak nevezünk. [...] Mert ha meg nézed őket, nem fogsz ugyan olyasmit találni, ami *mindben* közös, de látsz majd hasonlóságokat, rokonságokat, mégpedig egész halomnyit. Szóval: ne gondolkozz, hanem nézz! [...] E vizsgálódás eredménye pedig így hangzik: az egymást átfedő és keresztező hasonlóságok bonyolult hálóját látjuk” (Wittgenstein 1998: 66. §).

Végül érdemes hangsúlyozni két dolgot: egyfelől – ahogy már említettem – mindezt a vizsgálati tárgy természete indokolja. Az aspektusok láttatásához, egy-egy értelmezés sajátosságainak feltárásához időnként némileg el kell távolodnunk magától az értelmezéstől, „kívülről hozott anyagra” van szükségünk.⁷ Példának okáért a korábban bemutatott trükkös rajz megörögzött „kacsapárti” szemléleit valószínűleg nagyobb sikerrel vesszük rá a nyúl meglátására, ha a rajzot két jellegzetes foggal egészítjük ki. Ugyanígy egy festmény értelmezéséről való vitában is legitim eljárás lehet más festményekre hivatkozni. Írásom empirikus részében is ilyen, analógia alapján választott külső anyagokkal kísérem majd meg másként láttatni a két vizsgálandó politikai válságértelmezéseit.

Vizsgálati módszer

A társadalmi-politikai valóság fentebb leírt koncepciója és a *homo ludens* tudományos szerepe természetesen egyáltalán nem jelenti a módszeres és alapos vizsgálat kritériumainak elvetését. Azt azonban igen, hogy a vizsgálati módszernek kell a vizsgálat tárgyához igazodnia, és nem fordítva. A legfontosabb tehát az „értelmező és értő tekintet” (Boda 1997: 129). Ezeknek a feltételeknek kiválóan megfelel egy Szabó Márton által kidolgozott rugalmas elemzési keret (Szabó 2003: 215–230), amelyet a válságkonstrukciók rekonstruálása folyamán alkalmazni fogok.

Szabó négy analitikus kategóriát javasol a politikai beszédek elemzéséhez. A *kritérium* „olyan beszédcselekvés, amellyel a beszélő saját beszédének létrejöttét rögzíti; megnevezi azt a közeget, amiből a beszéde folyik vagy következik” (Szabó 2003: 216). Szabó példája: ha egy politikus (a példában Medgyessy Péter) a kiszámíthatóságról és a számonkérhetőségről kijelenti, hogy az számára fontos, akkor ez a beszédcselekvés a fenti logika alapján nevezhető „megbízhatósági kritérium”-nak. A *feltétel* „a kritériumhoz rendelt érvényességi elem”, az előbbi példánál maradva: a számonkérést lehetővé tevő száznapos intézkedési terv kidolgozása, amely „értelmezi és konkretizálja” a kritériumot. A *diszkurzív eljárás* „a kritérium és a feltétel együttes használata során követett metódus, amelyet a beszélő az adott kritériumhoz kapcsolódó feltételek használatában valósít meg”. Végül a *diszkurzív stratégia* „azt mutatja meg, hogy milyen irányba megy a diskurzus; a kritériumok és feltételek viszonyát alakító különböző eljárások hogyan formálják a beszédszituációt”.

Itt három kiegészítést érdemes tennünk, kettőt az elemzési módszer rugalmasságával kapcsolatban, egyet a különböző fogalmak egymáshoz való viszonyáról. Egyfelől, ha az ember nagyobb szövegcsoportot vizsgál, a megjelenő kritériumok és feltételek száma szinte a végtelenségig szaporítható. Ebből adódóan én ezen a szinten csak néhány, általam leginkább fontosnak tartott elemet fogok kiemelni. A másik, amit Szabó is kiemel, hogy a feltételek szintjén is eltérő konkrétságúakkal találkozhatunk: léteznek a „feltételek feltételei” is. Végül egy további fogalom használatát érdemes tisztázni: a hazai diszkurzív irodalomban megjelenő „politikai nyelv” (Szűcs 2006, 2010, 2012) kategóriáját is alkalmazni fogom, rendszeresen használt és normatív erejű érvelési mintákat értve alatta. A politikai nyelv kategóriája – ha

⁷ Hasonló értelmezési problémát tárgyal Szabó Márton is egy helyütt (Szabó 2003: 225–230): vannak olyan esetek, amelyekben a primer szövegek értelmezéséhez némileg el kell távolodnunk azoktól. Az eltávolodás azonban nem jelent megtagadást: az elemzésnek az ilyen helyzetekben sem az a célja, hogy – Szabó kifejezéseivel élve – a politizálás „beszédviskói” helyére felépítse a politikatudomány „fogalompalotáit”. Sokkal inkább az, hogy felerősítse a „mindennapi fogalomhasználat reflexív elemeit”. Belül maradva tehát az eseten, de feszegetve határait.

helyesen olvasom Szűcs értelmezését – annyiban tágabb a diszkurzív stratégiáénál, amennyiben egy politikai nyelvet több stratégiában is lehet alkalmazni.

Az így kapott diskurzuselemzés Phillips és Hardy diskurzuselemzési kategóriái (Phillips és Hardy 2002) közül a „társadalmi-nyelvi elemzés” (*social linguistic analysis*) kategóriájához fog a legközelebb állni. Azaz: a tágabb társadalmi kontextus (*distal context*) feltérképezése helyett csak a szűkebb politikai kontextusra (*proximate context*) fogok kitérni,⁸ tehát elsősorban szövegek vizsgálatára fogok fókuszálni. A hatalmi viszonyok és ideológia helyett pedig a válság különböző nyelveken való megkonstruálásán lesz a hangsúly. Az idézett szerzők azonban hangsúlyozzák, hogy az elválasztás itt inkább fokozati kérdés. Ennek megfelelően az én elemzésem is fog egy kritikai elemet tartalmazni: a válságkonstrukciók politikai helyzethez való viszonyítása révén igyekszem majd rámutatni azok bizonyos mértékű instrumentalitására.

A két válságértelmezés rekonstrukciója azonban csak vállalkozásom első része lesz. A korábban felvázolt elméleti alapokra építkezve megkísérelem majd egy-egy antik analógiával kibővíteni az értelmezést. Ebből következően a Szabó-féle elemzési módszer diszkurzív eljárásait politikusi szerepekkel fogom azonosítani, amelyeket a beszélő „eljátszott”.

A vizsgálat empirikus anyagát alapvetően Bajnai Gordon és Orbán Viktor parlamenti beszédei alkotják, utóbbi esetében néhány, más helyen elmondott beszéddel kiegészítve. A vizsgálati időtartam Bajnainál miniszterelnöksége egy éve, Orbánnál a 2010 tavaszától 2012 tavaszáig tartó időszak. Bár a vizsgálati anyag ilyen lehatárolása folytán közvetlen vita-helyzet nem lesz rekonstruálható a két fél között, fontosabbnak tartottam az azonos beszéd-szituációt (a felelős pozíció, azaz a miniszterelnöki tiszttség meglétét).

Empirikus rész

Bajnai Gordon válságkonstrukciója

Célszerű Bajnai értelemkonstrukciójának elemzését azzal kezdenünk, hogy megvizsgáljuk, milyen értelemben vett válságról is beszél. Beszédeiben először is említ politikai válságot. Ahogy miniszterelnök-jelölti expozéjában mondja, a konstruktív bizalmatlansági indítvány-nal való miniszterelnök-váltás célja, „hogy a lehető leggyorsabban tegyünk pontot a politikai válság végére, hiszen csak a politikai válság lezárását követően tudunk úrrá lenni a gazdasági és a belőle következő szociális válságon” [1].⁹ Bajnai szemében tehát a politikai válság a „szakértői kormány” kinevezésével megoldódik; a szociális, avagy társadalmi válság – szemben például az akkori ellenzék és ellenzéki sajtó szóhasználatával (vö. Papházi 2012) – pedig végső soron nem megvalósult állapot, legfeljebb kezdődő probléma.¹⁰ Igazán súlyossá akkor válhat, ha a gazdasági válságot nem kezelik megfelelően. A gazdasági válságnak két komponense különíthető el: egyrészlől a magyarországi problémák, másfelől a világgazdasági válság:

8 Előbbi elemzése, ahogy a wittgensteini életforma fogalma kapcsán már említettem, meghaladná írásom kereteit.

9 Az egyes beszédekre számozással hivatkozom. A számok feloldását lásd a bibliográfia forrásmellékletében. A beszédekben a kiemelések végig a sajátjaim.

10 „[...] 2008 októberében hozzánk begyűrűzött pénzügyi és azt követő gazdasági válság. Annak érdekében, hogy megakadályozzuk a társadalom kettészakadását, a társadalmi válságot, most gyors intézkedésekre van szükség” [1].

A magyar gazdaság már jó néhány éve három problémával néz szembe. Az egyik, hogy többet költünk, mint amennyit megtermelünk, a másik, hogy alacsony a gazdaságunk növekedési képessége, a harmadik, hogy nincsen bizalom sem irántunk, magyarok iránt, sem nekünk magyaroknak egymás iránt. Bajainkat csak szaporította negyedikként a 2008 októberében hozzánk begyűrűzött pénzügyi és azt követő gazdasági válság [1].

Számomra úgy tűnik, a két komponens közül Bajnai számára a világgazdasági válság komponense az elsődleges. Azokat a különleges körülményeket, amelyek megbízatását indokolják, szintén a világválságból eredezteti:

Szorít az idő, mert szorít a válság. Ilyet még nem csinált a magyar parlament, de ilyen helyzetben még nem volt a szabad Magyarország sem, mint ahogyan ilyen helyzetben a húszas évek óta nem volt Európa sem.

A világválság olyan *rendkívüli helyzet*, amely rendkívüli megoldásokat kényszerít ki a politikától, az államtól és az emberektől egyaránt [1].

Két dolgot érdemes kiemelni: egyfelől, ahogy láthattuk, kritériumként fogalmazódik meg a gyors cselekvés igénye. Ennek feltétele a válságkezelő kormány kinevezése: „*A legalitását és legitimitását [ti. a megalakítandó kormánynak – I. G.] is a parlament többsége kell hogy megadja. [...] Magyarországnak most nincs ideje elhúzódozó kampányra, nincs ideje [...] ígéretlicitre*” [2] Másfelől: a Magyarországon előállt „rendkívüli helyzet” Bajnai beszédeiben szűk értelemben vett technikai problémaként jelenik meg, a válság megoldásához tehát reformra van szükség. ¹¹ A válság technikai jellegéből adódóan a felelősség kérdése az előző kormány gazdaságpolitikájával kapcsolatban egyszerűen sem kerül elő beszédeiben – amit Bajnai akkori szerepvállalása alighanem érthetővé tesz. ¹²

A világválság tehát a „rendkívüli helyzet” legfontosabb tényezője, és egyben a gazdasági problémák első számú okozója is. A problémák döntő részben kívülről jövő, „begyűrűzött” problémák. Ilyen értelemben olvasható a miniszterelnök ellenzéki vádakkal szembeni védekezése, amely szerint „önök úgy tesznek, mintha nem lenne a világban válság” [9]. Mindazonáltal, bár elsősorban a válság Magyarországon kívüli okait tematizálja, az említés szint-

11 Állítom ezt annak ellenére, hogy Bajnai miniszterelnöksége idején elmondott parlamenti beszédeiben következetesen kerülni látszik a Gyurcsány Ferenc nevével többé-kevésbé összeforrt terminust. Mindössze két szövegkörnyezetben használja, és a lehető legszűkebb értelemben: az „önkormányzati reform” [1], illetve a „nyugdíjreform” [3] szóösszetételekben. Általánosabb értelemben vett reformról utoljára még nemzeti fejlesztési és gazdasági miniszterként beszél: „Ahhoz viszont, hogy Magyarország ebből a válságból versenyképesebben, erősebben kerüljön ki, mint ahogy ebbe belekerült, nagyobb lépésekre is szükség lesz, *szervezetátalakító reformokra*. Ehhez pedig a kormánynak már szövetségesekre is szüksége van. Szükség lesz arra, hogy az adórendszer, az euróbevezetés vagy a kétharmados többséget igénylő önkormányzati reform, vagy a pártfinanszírozás megváltoztatása érdekében széles egyetértésre jusson” [4]. Vagy: „Míndezekkel a kezdeményezésekkel [ti. a keresletélénkítő és munkahelyvédő programokkal – I. G.] azt szeretnénk, hogy Magyarország olyan állapotban vészelhessen át ezt a válságot, hogy mindazoknak a *reformoknak és változásoknak, amelyek nélkül Magyarország növekedése nem indulhat újra, legyen értelme, legyen érdemes azokat megcsinálni, hogy versenyképességünk úgy alakuljon, amelynek révén Magyarország ismét Európa gyorsan növekvő felzárkózó országai közé tartozhat*” [5].

12 A „felelősség” Bajnainál nagyon gyakran előforduló terminusa elsősorban a *jelen-jövő* (vö. Oakeshott 1999) idősíkjában jelenik meg, mint a „válságkezelő kormány” felelősségvállalása, szemben az „olcsó népszerűség keresésével” [6], vagy éppen a következő kormány számára megfogalmazott kritériumként [7]. A *jelen-múlt* (vö. Oakeshott 1999) idősíkjában csak mint a jobbik megjelenéséért viselt közös felelősség fordul elő (lásd pl.: [8]). – A felelősség kritériumát Borbély Zoltán is kiemeli.

jén előkerülnek a korábbi magyarországi hibák is: „Ami Magyarországon történt, részben a világgazdasági válság, részben korábbi elhibázott döntések miatt alakult így” [6].

A válság kezelése „szakértői” feladat, a közgazdasági racionalitás szerint megoldandó probléma, ilyen értelemben gazdasági természetű a válság. Ahogy Bajnai miniszterelnök-jelölti felszólalásában mondja:

Nem átfogó programmal jelentkezem, és a világnézeti küzdelmet is meghagyom a politikusoknak, *a válságnak ugyanis nincs világnézete*, ahogy a forintnak sincs pártállása. A gyenge forint egyaránt sújtja a Fidesz-szavazót vagy az MSZP-szimpatizánst, amikor az otthona törlesztőrészleteit kell vagy kellene fizetnie [1].

Bajnai visszatérően hangsúlyozza a válságkezelés érdekében szükséges „konszenzust”¹³, „nemzeti egyetértést”¹⁴, avagy a „nemzeti összefogást”¹⁵. A konszenzus kritériumát a politikai (azaz párt-) harcok felfüggesztésének feltétele konkretizálja. A válságot természetéből adódóan nem lehet politikai eszközökkel kezelni: „Attól tartok, hogy sajnos válság akkor is van, ha van előrehozott választás, meg akkor is, ha nincs” [2]. Sőt; a konkrét magyarországi problémák egyik okozója maga a politika, amely „áldatlan belviszályok” révén rontja az ország külföldi megítélését [12].

Azonban – vélem – Bajnai felfogásában ezen megállapítások nem kizárólag a konkrét helyzetértékelésből adódnak. Gyökerük mélyebben és elvontabb síkon keresendő. A politikai versengéssel szembeállított konszenzusigény is több, mint egy sokak számára szimpatikus jelszó pusztá ismételtetése: sokkal inkább Bajnai politikafelfogásának lényege felé mutat. Nevezetesen, hogy pozíciója alapvetően apolitikus pozíció.

Az apolitikus önmeghatározáshoz jól illeszkedik Bajnai szerepfelfogása. Miniszterelnöksége szűk egy évében elmondott beszédeiből úgy tűnik, számára a mindennapi (párt)politika maga is a válság integráns része, mivel lehetetlenné teszi a gazdasági problémák hatékony kezelését. Az európai parlamenti választások után afeletti örömet fejezi ki, hogy véget ért a kampányidőszak, mivel így a „*civakodás*, helyenként *acsarkodás* helyett talán most már ismét többet koncentrálhatunk a *munkára*, a további *válságkezelésre*” [8]. Miniszterelnök-jelöltként elmondott szavaiban is ez az eszmény visszhangzik:

A válságkezelő kormánynak nincs politikai ambíciója, csak szakmai. (...) Nem politizálni akarok, hanem dolgozni (...) Ezért a válságkezelő kormányom egyes meghatározó posztjain is olyan nemzetközileg elismert – és ami talán Magyarországon még nagyobb dolog: idehaza is egyöntetűen elismert – *szakemberek* dolgoznak majd, akiknek szintén *nincs politikai ambíciója* [1].

Bajnai koncepciójának apolitikusságát a legjobban az jelzi, hogy a felelősség kritériumát nála a politikai ambíciók hiányának feltétele konkretizálja. A politizálás „felfüggesztését” a probléma természete (a válság tisztán gazdasági probléma) és a válságkezelő képességei (Bajnai

13 A konszenzus kritériumát Borbély Zoltán is kiemeli, a „depolitizált szakértői elképzeléssel” azonosítva és a „politikai technokrata felfogásából” eredeztetve azt.

14 „Sok terület van, ahol fontos a konszenzus, a nemzeti egyetértés Magyarországon, ilyen az európai uniós csatlakozás és ilyen a külpolitika” [10].

15 „A 27 tagállam Európája nagyon sokszor kívánja meg tőlünk azt, hogy az odatartozás érzetének erősítése mellett nagyon keményen kell képviselnünk a magunk részérdekeit Európa egészében. Ebben is jó lenne több nemzeti összefogás, több egyetértés, több egyeztetést találni” [11].

és kormányának tagjai „szakértők”) indokolják.¹⁶ A hozzáértés politikusok által gyakran említett kritériumához tehát itt nem a politikai tapasztalat, hanem a szakmai képzettség feltétele társul (szemben például Orbán Viktor később említendő „öreg katona”-metaforájával). Pozíciójának apolitikusságára Bajnai maga is reflektál miniszterelnökként elmondott utolsó parlamenti beszédében: „Ebben hittem és ebben hiszek: a jó kormányzás apolitikus és ezért mára kissé divatjamúlt, ókori eszményében” [7].

Az „ókori eszmény” említése továbbvezet minket Bajnai önmeghatározásának analogikus továbbgondolása felé. Úgy vélem, jelentős értelmezési hozadéka van annak, ha Bajnai önértelmezését a köztársaságkori Róma alkotmányos *dictatori* intézménye felől szemléljük,¹⁷ ahogy az Titus Livius Cincinnatusról való leírásában (Livius, III: 26–29.) megjelenik. Az alábbi hasonlóságokra gondolok:

a) Rendkívüli helyzet idején való hivatalba lépés. Ez Bajnai esetében, mint láthattuk, gazdasági válság, nem pedig katonai vészhelyzet (az egyik *consul* seregének körülzárása az el-lenség által), mint Cincinnatus esetében.

b) Hivatalvállalás korlátozott célokra, egy konkrét feladat – az előbb említett válsághelyzetek – megoldására (az antik római terminológiában: *rei gerundae causa*).

c) Korlátozott időre (Bajnai esetében ez a választásokig hátralévő egy év; Cincinnatus esetében, mint később kiderül, tizenhat nap).

d) Közvetett megválasztás (Cincinnatusnak a senatus adott megbízást, Bajnait a parlamenti többség választotta meg konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal), nem a nép által közvetlenül. Ennek oka a gyors cselekvés már említett kényszere.

e) Valamely rendkívüli tulajdonságuk, hozzáértésük okán kerülnek hivatalba. A római *dictatorok*nál ez általában katonai tapasztalat vagy tehetség, Bajnainál a gazdasági szakértelem. Az említett rendkívüli tulajdonság alapozza meg az ellenzékkel szembeni beszédmódot is, amely nagyban emlékeztet a válságot sikerrel megoldó *dictator* szavaira a megfelelő tudással nem rendelkező, leszerepelt *consullal* szemben!¹⁸

Ezt [ti. hogy a válságkezelés pozitív hatásai csak később fognak jelentkezni – I. G.], *aki foglalkozik közgazdaságtannal (felzúdulás, közbeszólások a Fidesz padsoraiban.)*, pontosan tudja, aki nem, az pedig, azt gondolom, jó, *ha most megtudja tőlünk. (...)*

Ha önöknek fontos az euró bevezetése, akkor bizonyára tudják – *vagy a közgazdászok elmondják önöknek* –, hogy 3 százalékos költségvetési hiányt kell majd minimum tartanunk ahhoz, hogy Magyarország az eurót bevezethesse. Önök folyamatosan amellet érvelnek, hogy hogyan lehetne ezt a költségvetési hiányt növelni, tehát távolodni az euró bevezetésétől. Ezért azt látom, jelentős ellentmondás van az önök állításai és szavai között, persze így, kampány elején ez elmegy – *elmegy a lecsóba* [13].

16 Arra, hogy Bajnai diskurzusában megjelenik a politikában rejlő kontingencia „szakértelem” révén való kiiktatásának igénye, Borbély Zoltán is rámutat.

17 A köztársaságkori római *dictatori* intézmény, mint a Bajnai Gordon-féle válságkonstrukció analogiája, Borbély Zoltán leleménye. Én annyiban kísérlem meg továbbgondolni ötletét, hogy egy konkrét *dictator* (Cincinnatus) tevékenységét használom fel hasonlítási objektumként, bízva abban, hogy az abból nyert részletesebb leírás jobban fogja segíteni értelmezésemet. Az a)–f) pontok megjelennek Borbély Zoltán értelmezésében is.

18 „Nem kaptok semmit annak a hadseregnek a zsákmányából, amelynek csepp híján magatok is zsákmányul estetek. Te pedig, L. Minucius, amíg megtanulod, hogyan viselkedik egy *consul*, *legatusomként* e legiók parancsnoka leszel” (Livius 1963/76, III: 29. caput – kiemelések: I. G.).

f) Hozzáértésük, pozíciójuk és a rendkívüli helyzet folytán cselekedeteikkel szemben nincs helye vitának. Bajnai esetében ez a vitatémák leszűkítésének igényében jelenik meg, a párt-politizálás kiiktatásának céljával. Válságkezelő programjáról megjegyzi: „Ilyen programról van értelme ebben a Házban vitatkozni, és kellene is” [2]. Bajnai, mivel „nincsenek politikai ambíciói”, lemondhat a meggyőzés széles retorikai arzenáljáról. Sokatmondó miniszterelnök-jelölti *entrée*-ja: „Nem akarok a szavakkal játszani, nem szónoknak készülök, hanem válságkezelőnek” [1].

g) Végül, a *dictator* nemcsak a (katonai) hozzáértés letéteményese, hanem egyben bizonyos „republikánus” erények megtestesítője is. Cincinnatus „az *ab aratro*, az eke mellől elhívott dictator egyfelől a puritánságot, a tisztas földművest testesíti meg, másfelől annak példája, hogy a római polgár nem él vissza a hatalmával, és rögtön leteszi azt, ha az adott feladatot elvégezte” – így válik a köztársasági erények *exemplum*ává (Havas, Hegyi W. és Szabó 2007: 125). Bajnainál mind a vészhelyzetben a haza segítségére siető hazafi képe („Azért vagyok itt, mert azt gondolom, hogy a közös hazánk, Magyarország ma veszélyben van” [2]), mind a politikai ambíciók hiányának, a mérsékletnek a hangoztatása megjelenik.¹⁹ Ugyanezt a mentalitást emeli általános kritériummá:

Meggyőződésem, hogy a most megalapozott gazdasági növekedés hasznát nem a demokrácia kiüresítésére, hanem annak megerősítésére kell felhasználni. Ehhez arra van szükség, hogy megerősítsük a *köztársaság demokratikus intézményeit*. (...) A demokratikus rendszer alapvető intézményeinek független, szabad és rendeltetészerű működése elengedhetetlen ahhoz, hogy erős legyen a köztársaság, és minden fontos közjogi és közéleti pozíciót betöltő emberre, *politikusra, közszereplőre vonatkozik, hogy vagy tiszteli mindezt, és akkor ugyanezt várhatja el viszont, vagy megkérdőjelezi fontosságukat, és ezzel züllesztí a magyar demokráciát* [7].

A „köztársaság demokratikus intézményeinek” féltésével kapcsolódik össze előbb idézett utolsó miniszterelnöki beszédében a Jobbik elleni állásfoglalása is.

A fentebbiek alapján Bajnai válságkonstrukciójának domináns diszkurzív stratégiája a „technikai válságkezelés” szóösszetétellel írható le. Nem másról van itt szó, mint annak a *szociologizáló politikai nyelvnek* egy új alkalmazási formájáról,²⁰ amelyet Szűcs Zoltán Gábor így ír le:

(...) a jó politika a társadalomtudományok tanulságainak alkalmazását jelenti, úgy, ahogy ezek a tudományok a demokratikus, nyugati világban szabadon kifejlődtek és leírják a valóságot. A jó kormányzás mindenekelőtt szakmai hozzáértést követel, és az ország tulajdonképpeni gondja, hogy a politikusok „*nem értenek eléggé*” a szakterületükhöz, hiányoznak a „*távlati elképzelések*”, és „*csak politizálnak*”, miközben mindig és örökké elmarad az „*államháztartás reformja*”, a jó politika alfája és ómegája (Szűcs 2006: 99).

A szakmai hozzáértés kritériuma, annak hiányolása a politikusoknál, elsősorban az ellenzék-nél, a hosszú távú víziók iránti igény, illetve a „csak (párt)politizálás” kárhozhatása, szemben

19 Vö. Cincinnatus toposzával: „A római nép államának egyetlen reménysége, L. Quinctius, négy hold földjét művelte a Tiberisen túl, [...] Éppen árkot ásott, egy ásonyélnek nekifeszülve, vagy szántott, annyi bizonyos, hogy néminemű mezei munkával foglalatzkodott, amikor a követek, kölcsönös üdvözlések után megkérték: öltse fel tógáját, s mind a maga, mind az állam javára, hallgassa meg a senatus megbízását” (Livius 1963/76, III: 26. caput).

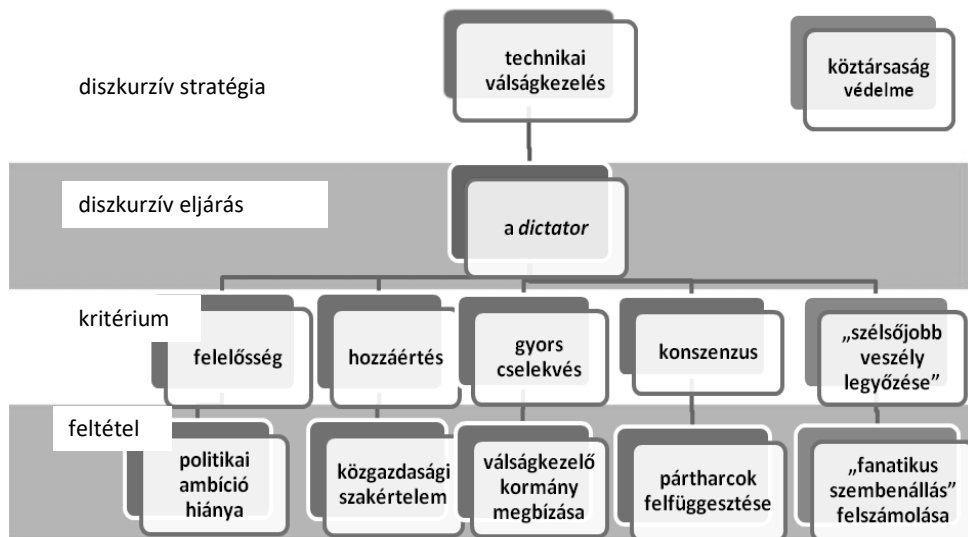
20 Egy megjegyzésében Szűcs is a szociologizáló nyelv egy sajátos formájaként jellemzi a Bajnai-kormány önmeghatározását (Szűcs 2012: 147).

a reformok igénlésével mind-mind megjelennek a Bajnai-féle konstrukcióban. Ugyanígy a gazdasági törvényszerűségek elsődlegesnek tételezése a politikai folyamatokkal szemben, illetve az utóbbi retorika elutasítása.

A fentebbi diszkurzív stratégia mellett azonban felbukkan egy másik stratégia is Bajnai utolsó miniszterelnöki beszédében, amely a köztársaság védelmeként írható le.²¹ Ez a stratégia kilép a szociologizáló nyelv technokratikus fogalomhasználatából, és – jobb híján így nevezhetjük – „republikánus” módon érvel. Utolsó beszédének második fele kitekintésként értelmezhető az általa sikeresnek minősített válságkezelés utáni politikai teendőkre – ennyiben nem integráns része válságkonstrukciójának, avagy egy másféle, politikai jellegű válsághelyzet (a „szélsőjobb” térnyerésének) ábrázolása. Kritériumként fogalmazódik meg a „szélsőjobb veszély legyőzése”, amely a mérsékelt erők „fanatikus szembenállásának” felszámolása révén lenne megvalósítható [7]. Új politikai nyelvről itt azonban aligha beszélhetünk, legfeljebb „nyelvtörődékekről”, amelyek elsősorban Bajnai egyébként nagyon tiszta technokratikus érvelésmódja mellett válnak szembeötlővé.

Bajnai diszkurzív stratégiája, avagy „válságkezelési nyelvjátéka” tehát alapvetően a régi, szociologizáló nyelvezetből építkezett, amelyben egy helyen megjelentek ezen túlmutatató elemek is. Mindez pedig a szakértő-*dictator* szerepében, avagy diszkurzív eljárásában konkretizálódott. Mondhatjuk: a szerep egyesítette magában a két stratégiát. Az alábbi ábrán (2. ábra) megkíséreltem felvázolni, hogyan is fest Bajnai válságkonstrukciójának „csontváza” a Szabó-féle elemzési séma alapján.

2. ábra. Bajnai Gordon válságértelmezése

21 Borbély Zoltán is rámutat erre a váltásra, Bajnainak a Jobbikkal szembeni fellépését egy új, „békéltető nyelvezet” felbukkanásának tartva.

Orbán a nemzetközi pénzügyi válságban – szemben Bajnaival – nemcsak egy technikai, gazdasági problémát, hanem egy gondolkodásmód válságát látja, amely az állam szerepének ártértékelése után kiált: „a nemzetközi pénzügyi válság is pontosan ugyanezt az alapvető kérdést vetette fel: mi a modern állam szerepe a mai kor kihívásainak kezelésében? [...] a magánérdekkel szemben a közérdeket a 21. században csak a modern állam tudja érvényesíteni” [1].

Ez tehát az általánosságban vett válság tartalma. Az orbáni konstrukcióban a fentebb leírt gondolkodásmódbeli válság egy-egy megnyilvánulási formáját jelenti a nemzetközi pénzügyi válság, illetve a 2002 és 2010 közötti időszak politikája Magyarországon. Ez a közös elem, az összekötő kapocs a szoros értelemben vett belpolitikai válság és a nemzetközi problémák között; a közös tő, amelyről fakadnak. Orbán negatív jellemzései nem mind ugyanarra vonatkoznak (egyesek tárgya a beszéd kontextusában a 2002 és 2010 közötti szocialista kormányzás, másoké a rendszerváltoztatástól 2010-ig eltelt „átmeneti időszak”, vagy éppen az elmúlt évtizedek európai és magyarországi gazdasági rendszere). Mindazonáltal úgy vélem, hogy az Orbán Viktor által megteremtett válságkonstrukcióban ezek egy egésszé állnak össze, amelyet nevezhetünk „réginek” [2], vagy éppen „zűrzavarnak”.²² A „réginek” problémája az, hogy „a hatalom [...] *nem tud többé az igazság nyelvén beszélni*” [4].

Tovább súlyosbítja a helyzetet az Orbán-féle válságkonstrukcióban az eddig biztosnak hitt orientációs pontok megkérdőjeleződése.

Nincs kit másolnunk, nincs kinek a példáját követnünk, e pillanatban sehol nincsenek kész, használható tankönyvek, legfeljebb ezeknek a vázlatai körvonalazódnak. Az új recepteket most és nekünk kell – ráadásul a mindennapi küzdelmek során – kiokoskodnunk, kiizzadnunk magunkból [5].

Egyetlen támpont van a zűrzavarból való kilábaláshoz, ez pedig Orbán szerint a „józan ész”: ez a „huszadik századi ideológiák” és az ellehetetlenült mintakövetés egyetlen alternatívája [6].

A fentebb leírt *diagnózissal* éles ellentétben a *prognózis* középpontjában az Orbán által is gyakran használt „megújulás” kategória áll: a kormány minden cselekedetének ez hivatott a mércéje lenni.²³ Ez már önmagában az elmúlt időszakokkal való radikális szakítási szándékot sejtet. Ennek megfelelően prognosztikus elemek szinte egytől egyig a diagnosztikus kategóriák ellentétpárjai: a spekuláció a munka és a termelés [7]; a magánérdek politikai érvényesüléséé a közérdek érvényre juttatása [1]; az ideologikus gondolkodás a józan ész [6]. Ez az állandóan jelenlévő ellenpontosítás éles kontrasztba állítja az orbáni válságdiskurzus két idősíkját, a *jelen-múltat* és a *jelen-jövőt*; a kettő között már-már feneketlen szakadék tátong a miniszterelnök retorikájában. Úgy vélem, hogy az állandó ellenpontosítások, a „reménytelen”²⁴ múlt és a reményteljes²⁵ jövő közötti feszültség megteremtése egy célt szolgál:

22 Orbán a rendszerváltoztatás utáni időszak, az „átmenet korszaka” jellemzésére használja a „zűrzavaros” jelzőt: „Zűrzavaros, ellentmondásos korszak volt, tele meddő vitákkal, értelmetlen konfliktusokkal, sehová sem vezető kötéllúzással” [3].

23 „[A]zt a kérdést kell föltennünk magunknak minden helyzetben és minden ügyben: mi az, ami elősegíti, és mi az, ami hátráltatja a megújulást?” [7]

24 A „reménytelenség” kategóriát mindig a jelen-múlt idősíkjában használja Orbán (lásd pl.: [7]).

25 Egyik beszédében [6] a miniszterelnök visszatekint az addigi 56 nap alatt elvégzett munkára. A visszatekintést előretekintés követi; a beszéd ezen záró szakaszát pedig a többször visszatérő „remény” kifejezés szervezi.

demonstrálni a politikai rezsim átalakításának, azaz az alkotmányozásnak a feltétlen szükségességét. Azt a szerepet, amelyre Orbán ezen diszkurzív eljárása épül, a törvényhozó diszkurzív eljárásának fogom nevezni.²⁶ Ez a szerep megítélésem szerint analógiába állítható a szolóni törvényhozás toposzával, ahogyan az Arisztotelész *Athéni államában* (Arisztotelész 1994: V, 1–3.) és a plutarkhoszi *Párhuzamos életrajzokban* (Plutarkhosz 2005: 13. és 16.) megjelenik, a következő szempontok alapján. A törvényhozók olyan köztisztviseltekben álló, (lazán értelmezve: népszerű) személyek, akik

- a) *sztaszisz* idején, azaz válságos, zavaros vagy akár polgárháborús helyzetekben
- b) rendkívüli felhatalmazást kapnak
- c) választással
- d) a törvények/az alkotmány akár alapvető megváltoztatására.

Orbán Viktor beszédeinek egyik eljárása éppen ebben a szerepben láttatja a miniszterelnököt: egy zűrzavaros helyzeten kell úrrá lennie; a zűrzavar egy hibás gondolkodásmód eredménye; ez a gondolkodásmód pedig azért tudott eluralkodni, mivel nem voltak kellő garanciák vele szemben – Európában sem, Magyarországon pedig még kevésbé. Ennek egyik következménye a gazdasági válság:

a régi politika az egekbe növelte az adósságot, a válság legfőbb kiváltó okát, és ez a politika folytathatatlanná vált. Felismertük és megértettük: ha a körülmények megváltoztak, akkor új eszközök és új válsághárító mechanizmusok kellenek, még akkor is, ha azok szokatlanok, mint például a bankadó vagy a válságadó (...) Felismertük és megértettük, hogy a részátalakítások, a toldozgatás-foldozgatás nem vezet sehová, az ország alkotmányos újjászervezésére van szükség [8].

Mint láthatjuk, a régi politika folytathatatlanságával indokolva válik kritériummá a „megújulás”, amelyet az „alkotmányos újjászervezés” feltétele konkretizál.

A fentebbiek alapján a gazdasági válság megoldása nem a közigazgatások, hanem a politikuskok, konkrétan a törvényhozó feladata. Mindenekelőtt olyan módon, hogy a törvényekbe garanciákat épít, amelyek az eddig uralkodó hibás gondolkodásmódot nem hagyják többé érvényesülni: „Az alkotmányozás tehát a magyar gazdaság talpra állításának nélkülözhetetlen része, az új magyar alkotmány az ország alapvető gazdasági érdeke” [9].

A törvényhozó rendkívüli felhatalmazása természetesen a Fidesz kétharmados választási győzelme, avagy orbáni megfogalmazásban: a „kétharmados forradalom”. A diskurzusban pedig az is megjelenik, hogy ezt a támogatást konkrét feladatra kapta:

Az új társadalmi szerződés nemcsak lehetőség az alkotmányozásra, hanem utasítás. Az emberek utasítása, amit a következő években végre kell hajtani. Azzal bízták meg a törvényhozást, hogy a következő négy évben alkossa meg az új társadalmi szerződés alapján az ország új alkotmányát [3].

A törvényhozó feladata tehát olyan berendezkedést alkotni, amely megfelel a dolgok természetének: „olyan országgá alakítjuk a hazánkat, ahol nem fordulhat elő többé, hogy a szabályok ellenkezzenek az emberek alapvető igazságérzetével” [7]. A dolgok természetének elferdítése nemcsak *hiba*, hanem morális tartalmat hordozó *bűn* az Orbán-féle diskurzusban [lásd pl.: 6]. A probléma tárgya tehát a „kizökkenet igazság” [9]. Az emberek által a válság megoldásával megbízott törvényhozó, szemben a régi hatalommal, birtokában van az „igazság nyelvének”: ő tehát képes helyreállítani a „kizökkenet igazságot”.

²⁶ Ez némileg hasonlít ahhoz, amit Szűcs Zoltán Gábor az „institucionalizálás stratégiájának” nevez (Szűcs 2012: 142–146).

A válságkezelés másik, hangsúlyosan jelenlévő értelmezése az orbáni retorikában nem más, mint annak háborúként, harcként való láttatása. Ez a diszkurzív eljárás nem is szorol analogikus értelmezésre, mivel maga kínál fel egy erőteljes metaforát. A harcnak két, egymással szorosan összefonódó aspektusa van, amelyek csak analitikusan választhatók el egymástól. Egyfelől harcolni kell a közérdek érvényre juttatásáért a magánérdekkel szemben:

Készen állunk arra, hogy megvívjuk a Fidesz történetének legnagyobb küzdelmét, megvívjunk a *múlt hibáival* és azokkal, akik ma is védelmezik a múlt hibáit. Ne legyen kétségetek, vannak, akik vissza akarják fordítani Magyarországot. *Vannak, akik jól jártak*, miközben Magyarország szenvedett. *Vannak, akik jól jártak*, miközben milliók veszítették el munkájuk gyümölcsét, kényszerültek felélni tartalékaikat és sodródtak családostul a tönk szélére. *Vannak, akik jól jártak*, miközben az embereknek a gatyájuk is ráment, hogy biztosítsák pusztá létfenntartásukat. *Vannak, akik degeszre keresték magukat* azon, hogy az országot a feje búbjáig eladósították. Ne legyen kétségetek, vannak, akik a jövő útjáról a görög útra akarják terelni Magyarországot, arra az útra, amely kényszerprivatizációhoz, az ország vagyonának eladásához, radikális bércsökkenéshez, százezrek elbocsátásához, adóemeléshez, új adók kivetéséhez és elszegényedéshez vezet. Mi a *jövő útján* végig fogunk menni, akár tetszik ez a *múlt embereinek itthon és külföldön*, akár nem [10].

A közérdek érvényre juttatásának kritériumát tehát a „múlt embereivel” szembeni harc feltétele konkretizálja.

Másfelől a harc kifejezetten *szabadságharc*. A nemzeti önrendelkezés fontosságának hangsúlyozása, értékének tételezése és a válságkezelés közötti összekötő kapocs az, hogy – mint már korábban tárgyalásra került – Orbán szerint elvesztek a korábbi orientációs pontok: a válság kezelése során tehát nincsen követendő európai minta. Ezzel szemben úgy véli, hogy sok tekintetben a magyar megoldások lehetnek minták Európa számára [7].

Orbán megszemélyesített ellensége pedig az azért való harcban, hogy az ország saját útját járhassa, az államadósság. A megszemélyesítésen túl ez azonban sokkal inkább eszköz az ellenségek kezében: „egy nemzetet kétféleképpen lehet leigázni: karddal és adóssággal” [4, 11]. Az előbb említett ellenségek mellett itt mások ellen is harcolni kell szükség esetén: megjelennek a „politikai idegenek” is.²⁷ Ők olyan külső szereplők, akik rájuk nem tartozó dolgokba akarnak beleavatkozni: legyen az akár az IMF [11], akár Brüsszel [4]. Mivel immár „nincsenek kitaposott ösvények”, az említett szervezeteknek nincs legitimitásuk a válság magyarországi kezelésébe való beleszólásra.

A fentebb tárgyalt harcok megvívása pedig Orbán konstrukciójában egészen új vezetői mentalitást kíván:

a nehézségekkel való szembenézést nem lehet megúszni, a vitákat és a konfliktusokat vállalni kell, és becsülettel végig kell őket harcolni. (...) a szolgálalkúségnek soha sehol még más jutalma nem volt, mint a szolgaság, a történelem ebben nem ismer kivételt. (...) Függetlenség és szabadság csak azoknak való, akik kiállnak érte és megharcolnak érte [12].

Amint azt a hétköznapi ember is tudja, a háború megnyeréséhez tapasztalt és konfliktusvállaló hadvezérre van szükség, aki megfelelő tapasztalattal rendelkezik, azaz, ahogy Orbán jellemzi saját magát, „öreg katonára”, aki „nem először szagol lőporfüstöt” [13]. A tapasztalt hadvezér mellett pedig nyilván harcedzett vezérkarnak kell állnia. Ebből a szempontból

²⁷ A „politikai idegen”, „példaadó idegen” és a „fenyegető” vagy „ellenséges idegen” Szabó Márton kategóriái (Szabó 2003: 152).

figyelemre méltó Orbánnak a Fidesz XXIV. kongresszusán elmondott beszéde, amelyben pártja elvei tekintetében megalkuvást nem ismerő, konfliktusokat vállaló természetét hangsúlyozza. A Fidesz története kis túlzással majdhogynem háborús krónikaként jelenik meg a miniszterelnök pártkongresszuson elmondott beszédében: „Hol gumibottal, hol fenyegetéssel, hol gumilövedékkel, vagy éppen külföldre kiszervezett támadásokkal, lejárató kampánnyal [próbálták eltántorítani a Fideszt elveitől, céljaitól – I. G.]. De nem hagytuk magunkat, minden küzdelmünket végigvittük, minden harcunkat megharcoltuk” [10]. Ezek a jellemzések teljesen egybevágnak a miniszterelnök önmeghatározásával, és azzal, ahogy pártját látja. Az önmeghatározás és a válságkonstrukció egymáshoz igazodnak, Orbán tulajdonképpen „ajánlja magát”, illetve pártját is.

A „háborús miniszterelnök” diszkurzív eljárásában tehát további kritérium a „függetlenség és szabadság”, amelyet az „önmagunkért való kiállás” feltétele konkretizál. Utóbbi jelmondat szerűen a Békemenettől átvett szlogenben jelenik meg, amely szerint „nem leszünk gyarmat” [14].

Orbán diszkurzív stratégiáját „morális jellegű válságkezelésnek” nevezhetjük. Az eddig leírtak alapján úgy vélem, Orbán továbbra is az 1998 óta használt, korábban Szűcs Zoltán Gábor által azonosított „újkonzervatív nyelvet” beszéli.²⁸ Érdemes a kontinuitás néhány elemét kiemelni, az 1998-as választási győzelem utáni eszközökhöz (Szűcs 2006) viszonyítva. Megmarad a „társadalmi szerződés” említése, mint a politikai közösség morális rendjének választások általi újraalapítása. 2010 után az Orbán-féle diskurzusban a morális rend újraalapítása, azaz a „társadalmi szerződés” kritériuma a kétharmados felhatalmazás révén konkretizálódik („Új társadalmi szerződés született, amely lezárta az átmenet korszakát, és utat nyitott egy új korszak felé [...] a szavazófülkékben lezajlott forradalom aktusa [által] [3].)

Megmarad a diskurzus három idősíkjá (a morális rend múltja; a közelmúlt, amelyben a rend felborult; illetve a jövő, amelyben helyre kell majd állítani) is. Azonban a történeti múlt idősíkjá, ahogy az 1998 utáni kormányzás idején, úgy 2010 után is csak csekély jelentőségű. Ennek oka, ahogy Szűcs idézett tanulmányában rámutat, a morális rend ahistorikus természetű. 2010 után a történeti múlt Orbán beszédeiben a példatár funkcióját tölti be:

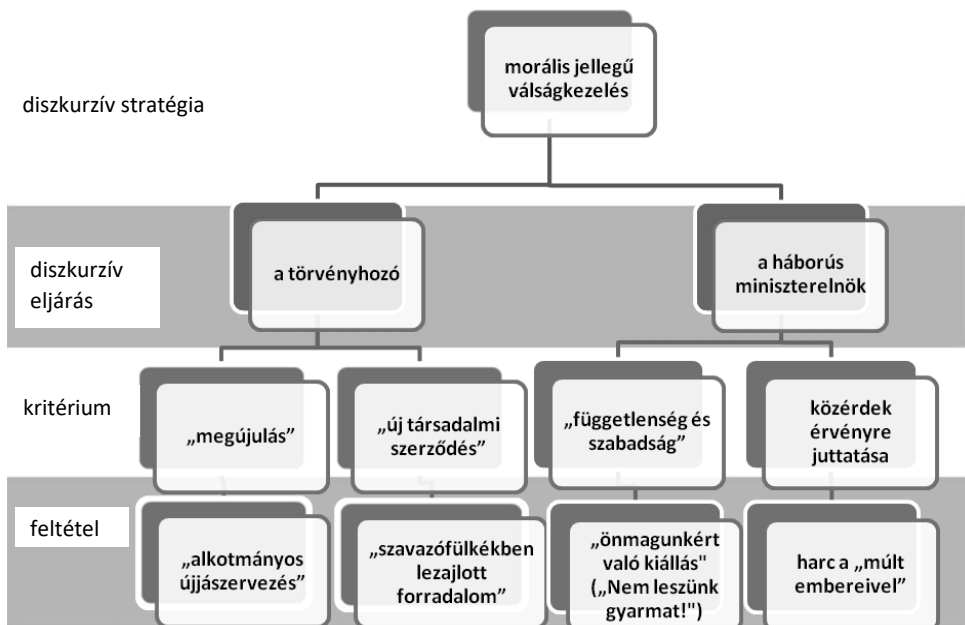
Így történik mindig, amikor a hatalom nem képes többé felelősen szólni, *nem tud többé az igazság nyelvén beszélni*, amikor hamis ideákat hirdet, és egyetlen igazi célja a hatalom megtartása. Amikor eluralkodik a felelőtlen cselekvés, az önsorsrontás, a csalás, a könnyű meggazdagodás reménye, akkor érvénybe lép a 48-as eskü. Akkor egyetlen pillanat alatt elviselhetetlenné válik a *zűrzavar*, az igazságtalanság, a sanyargatás, az életfeltételek folyamatos rontása. Ilyenkor a magyarok összeszedik magukat, kiállnak a hazájuk mellett, és bekövetkezik Magyarország teljes *megújulása*. Miként bekövetkezett 1848-ban is, amely mindmáig a magyarság újkori történelmének legsikeresebb *megújulását* hozta el [4].

1848 és 1956 tehát elsődlegesen hivatkozási alapként érdekesek, amelyek alátámasztják a „függetlenség és szabadság”, illetve a „megújulás” kritériumait. Ez átvezet az 1998–2002-es ciklushoz való következő hasonlósághoz: ez „az egynemű és egyértelmű választói »akarati«, »megbízás«. Ez a morális kapcsolat 2010-ben 1848-hoz és 1956-hoz hasonlóan „forradalmiként” jelenik meg; a politikai intézmények nemcsak leértékelődnek, hanem „a válság” egyik okaként jelennek meg, a kétharmados felhatalmazás folytán pedig meg lehet és meg is kell változtatni őket.

28 Más szövegkorpusz elemzése alapján, de Szűcs is ugyanerre a következtetésre jut (Szűcs 2012: 146).

Eddigi fejtegetéseimet összegezve: úgy vélem, Orbán Viktor számára a gazdasági válság annyiban politikai probléma, hogy megoldása nem a „szakértők”, közgazdászok, hanem a politikusok feladata. Ez egyrésztől következik a praxis és teória Orbán adta természetrajzából,²⁹ főként pedig abból, hogy az általa felállított konstrukcióban a válság terjedelme jóval túllép a gazdaság szféráján, és morális problémákra is kiterjed. A moralizáló, neokonzervatív nyelvezet (legalább) két eljárásban ölt testet, Orbán eljuttassa a törvényhozó szerepét és háborús miniszterelnöknek állítja be magát (lásd a 3. ábrát alább).

3. ábra. Orbán Viktor válságkonstrukciója

Konklúzió

Az empirikus elemzésnek remélhetőleg sikerült megmutatnia, hogy a gazdasági válságról teljesen különböző politikai nyelveken lehetséges értelmesen beszélni: a politikai valóság értelmezés általi formálásában a politika szereplőinek jelentős mozgásterük van. Bár talán még pontosabb úgy fogalmazni, hogy a politikai szereplők a különféle értelmezések által teremtenek maguknak mozgásteret. Ahogy Szabó Márton írja: a politikai valóságot a „lehetőség

29 Az 1998–2002-es kormányzására visszaemlékezve így állítja szembe saját politikai tapasztalatát az elmélet embereinek elképzeléseivel: „Amikor megindítottuk az új gazdaságpolitikát, az első év végén [...] elmondták egyébként briliáns elmék és tiszteletre méltó közgazdászok, hogy az, amit csinálunk, az nem lehetséges. Ezt mondták, ugyanis olyan célokat tűztünk ki, amelyeket a közgazdasági tankönyvek szerint egyszerre nem lehet elérni. [...] És nekem ilyenkor mindig eszembe jut az az okos zoológiai okfejtés, amely bebizonyítja a darázsról annak tömege, súlya, szárnymérete alapján, hogy ilyen lény nem létezhet, de ha létezik is, repülni biztosan nem tud, mert nem tudja legyőzni a fizika törvényeit. A helyzet az, hogy a darázs repül” [15].

elve” uralja: a „politikai diskurzusban a politikai szféra egésze és részei nem szükségszerűen determinált állapotúnak mutatkoznak, hanem a modalitások világának, amelyet a rivalizáló jelentések tárnak fel” (Szabó 2013: 18).

Megítélésem szerint a válságértelmezések bizonyos mértékben tekinthetők instrumentálisnak. A Bajnai által felvázolt válságkép révén a 2009 elejére újabb népszerűségi mélypontra jutó kormánypárt megpróbálhatta visszaszerezni cselekvőképességét és elkerülni az előrehozott választást, bízva abban, hogy a hátralévő egy évben sikerül javítaniuk népszerűségi mutatóikon. Bajnai technokrata imázsa jól illeszkedett a technikai jellegűnek feltüntetett krízishez, amelynek kezeléséhez szakértelemre és gyors cselekvésre van szükség. A szintén imázsjegyének tekinthető mérséklete pedig a Jobbik megerősödésével és a Fidesz várható nagyarányú választási győzelmével összefüggésben elmondott, a köztársasági rend védelmét szorgalmazó szavainak volt hivatott hitelességet kölcsönözni.

Ezzel szemben a politikai rendszer 2010 utáni átalakításainak legitimálásához egy a gazdasági problémáknak mélyebb gyökeret tulajdonító válságértelmezés volt kívánatos. Láthattuk: Orbán Viktor a gazdasági problémák megoldódását *expressis verbis* összekötötte az alkotmányozással. Ebben a vonatkozásban a jó válságkezelő egy rendkívüli felhatalmazással rendelkező törvényhozó. A válságkezelés harcként való értelmezése pedig jól illeszkedett Orbán konfrontatív politikai imázsához. Utóbbira rá is erősített az „öreg katona” metaforájával, amellyel egyben politikai tapasztalatára is utalt.

Lehetséges kritikai pont lehet a dolgozattal szemben, hogy a két miniszterelnöknek, mivel egymás után tevékenykedtek, eltérő válságokkal kellett megküzdeniük. Ez talán választ adhat egyes konkrét különbségekre – a válság különböző nyelveken való, gyökeresen eltérő ábrázolásaira azonban aligha. Ha el is fogadjuk, hogy az Orbán-kormánynak valamivel nagyobb mozgástere volt 2010 tavaszától, mint a Bajnai-kormánynak, illetve a válság jellege is megváltozott (például az eurózóna válságának kirobbanásával és súlyosbodásával), az még nem változtat azon, hogy két, alapvetően inkommenzurábilis konstrukcióról van szó. Az egyik a közgazdasági racionalitás nyelvén beszél, a másik erkölcsi kategóriákkal érvel.

Az említett inkommenzurabilitás ellenére azonban található néhány közös pont a két értelmezésben. Ez rávilágít a konstruálási lehetőségek határaitra. Ezt a tételt támasztja alá, hogy Orbán, bár a válságot elsősorban nem gazdasági természetűként ábrázolja, mégis kénytelen reflektálni annak egyértelműen gazdasági vonásaira is. A másik oldalon pedig: bár Bajnai számára a válságkezelés gazdasági probléma, ő is beszél „politikai válság”-ról, még ha annak terjedelme nála radikálisan különbözik is az orbáni elképzeléstől.³⁰

Végül: reményeim szerint a wittgensteini gondolatokra alapozott analogikus értelmezés hozadéka is látható volt. Azaz: a fentiek a válságértelmezések, -konstrukciók egyes elemeit oly módon tették összetartozóvá vagy szétválaszthatóvá, hogy többé-kevésbé újszerűnek tekinthető összképek keletkeztek. Megítélésem szerint ezek az összképek tekinthetők az írás elsődleges empirikus hozadékanak. Az összekapcsolásra a *dictator*-toposz lehet példa, amely

30 Közös elemként említhetőek például a „munka becsületének helyreállítása” mint toposz (Bajnainál lásd pl.: [14], Orbánnál pl.: [10]); a devizahitelek megsegítése (Bajnainál lásd pl.: [3], Orbánnál pl.: [15]); a közérdeknek, avagy az „ország érdekének” érvényre juttatása a részérdekkel szemben (lásd a korábban ezzel kapcsolatban idézett szöveg helyeket); a „józan észre” való gyakori hivatkozás (Bajnainál lásd pl.: [7], Orbánnál pedig a korábban ezzel kapcsolatban idézett szöveg helyeket). Ezek a közös elemek azért nem közelítik egymáshoz a két diskurzust, mert bár a kritérium közös, az eltérő feltételek mellett konkretizálódik (különösen az olyan rendkívül általános kritériumokra, mint a „közérdek” vagy a „józan ész” igaz ez).

rámutat, hogyan lehet alkalmas egy szerepkonstrukció több politikai nyelv (vagy nyelvtörődék) egy személyben való egyesítésére. A szétválasztásra pedig az orbáni válságértelmezés részeinek szerepkonstrukciók szerinti, külön-külön tárgyalása, a „törvényhozó” és a „háborús miniszterelnök” szerepének megkülönböztetése.

Az, hogy az egyes kritériumok és feltételek, és még inkább az analogikus értelmezések vitathatóak, a választott szemléletmód sajátosságaiból adódik. Wittgensteint parafrázálva mondhatjuk: a rend, amelyeket a diskurzuselemző megkísérel a diskurzusokba vinni, „csak egy a sok lehetséges rend közül, nem *a* rend” (vö Wittgenstein 1998: 132. §).

Hivatkozott irodalom

- Arisztotelész (1994): Az athéni állam. In *Államéletrajzok*. Németh György (szerk.). Budapest: Századvég, 5–56.
- Batkin, Norton (2010): Aesthetic Analogies. In *Seeing Wittgenstein Anew*. William Day és Victor J. Krebs (szerk.). Cambridge University Press, 23–39.
- Béndek Péter (2000): Wittgenstein a szabálykövetésről. In *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Szabó Márton (szerk.). Budapest: Józsefvég, 10–23.
- Bevir, Mark (2010): Editor's Introduction. Interpretive Political Science. In *Interpretive Political Science I*. Mark Bevir (szerk.). London – New York: Sage, xxi–xxii.
- Boda Zsolt (1997): Narratív közpolitika-elemzés. In *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Szabó Márton (szerk.). Budapest: Scientia Humana, 113–131.
- Day, William és Victor J. Krebs (2010): Introduction. Seeing Aspects in Wittgenstein. In *Seeing Wittgenstein Anew*. William Day és Victor J. Krebs (szerk.). Cambridge University Press, 1–20.
- Glock, Hans-Johann (szerk.) (1996): *A Wittgenstein Dictionary*. Oxford, UK – Malden, Mass.: Blackwell.
- Havas László, Hegyi W. György és Szabó Edit (2007): *Római történelem*. Budapest: Osiris.
- Livius, Titus (1963/76): *A római nép története a város alapításától*. Interneten: <http://mek.oszk.hu/06200/06201/index.phtml> (utolsó letöltés: 2015. 11. 14.).
- Oakeshott, Michael (1999): Present, Future and Past. In *uó On History and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Press, 1–48.
- Pál Gábor (2004): Politikai hermeneutika. Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések. (Recenzió.) *Politikatudományi Szemle* 13(1–2): 337–348. Interneten: http://www.poltudszemle.hu/szamok/2004_1szam/2004_1_pal.pdf.
- Papházi Tibor (2012): A válság kezdete. Mit jelentett a válság 2007-ben? – Sajtócikkek áttekintése alapján. *Társadalomkutatás* 30(1): 65–83.
- Phillips, Nelson és Hardy, Cynthia (2002): *Discourse Analysis. Investigating Processes of Social Construction*. Thousand Oaks, Cal. – London – Újdelhi: Sage.
- Plutarkhosz (2005): Szolón. In *Párhuzamos életrajzok I*. Budapest: Osiris, 155–190.
- Schneider, Jan Georg (2002): *Wittgenstein und Platon. Sokratisch-platonische Dialektik im Lichte der wittgensteinschen Sprachspielkonzeption*. Freiburg – München: Alber.
- Schwandt, Thomas A. (2010): Three Epistemological Stances for Qualitative Inquiry. Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism. In *Interpretive Political Science I*. Mark Bevir (szerk.). London – New York: Sage, 35–68.
- Scruton, Roger (2009): *Beauty*. Oxford: Oxford University Press.
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó Márton (2011): *Politikai episztemológia*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó Márton (2013): *Politikai tudásemélet*. (Kézirat.)
- Szűcs Zoltán Gábor (2006): Újkonzervatív forradalom. A nyelvi újítás mint diszkurzív stratégia az 1998-as kormányprogram vitájában. In *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Szabó Márton (szerk.). Budapest: L'Harmattan, 99–127.
- Szűcs Zoltán Gábor (2010): *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest: L'Harmattan.
- Szűcs Zoltán Gábor (2012): A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta. In *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Boda Zsolt és Körösi András (szerk.). Budapest: L'Harmattan – MTA TK PTI, 128–151.
- Winch, Peter (1988): *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest: Akadémiai.
- Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.

Hivatkozott források³¹

Bajnai Gordon

- [1] Miniszterelnök-jelölti felszólalás 2009. április 14-én.
- [2] Előadói válasz 2009. április 14-én.
- [3] Napirend előtti felszólalás 2009. június 29-én
- [4] Napirend előtti hozzászólás 2008. november 17-én.
- [5] Felszólalás 2009. január 29-én.
- [6] Napirend előtti felszólalás 2009. november 30-án.
- [7] Napirend előtti felszólalás 2010. február 22-én.
- [8] Napirend előtti felszólalás 2009. június 8-án.
- [9] Azonnali kérdésre adott miniszteri vizontválasz 2009. november 23-án.
- [10] Napirend előtti hozzászólás 2009. május 4-én.
- [11] Napirend előtti felszólalás 2009. május 4-én.
- [12] Napirend előtti felszólalás 2009. április 20-án.
- [13] Napirend előtti hozzászólás 2009. november 30-án.
- [14] Napirend előtti felszólalás 2009. május 25-én.

Orbán Viktor

- [1] Napirend előtti felszólalás 2010. október 11-én.
- [2] Napirend előtti felszólalás 2010. szeptember 13-án.
- [3] Miniszterelnök-jelölti expozé 2010. május 25-én.
- [4] Ünnepi beszéd 2011. március 15-én. Interneten: http://www.miniszterelnok.hu/beszed/1848_es_2010_is_megujulast_hozott (2015. 11. 14.).
- [5] Napirend előtti felszólalás 2011. október 24-én.
- [6] Napirend előtti felszólalás 2010. július 22-én.
- [7] Miniszterelnöki expozé 2010. november 15-én.
- [8] Napirend előtti felszólalás 2011. április 4-én.
- [9] Napirend előtti felszólalás 2011. február 14-én.
- [10] Beszéd a Fidesz XXIV. kongresszusán, 2011. július 3-án. Interneten: http://www.miniszterelnok.hu/beszed/kiallunk_magyarorszagert_ (2015. 11. 14.).
- [11] Napirend előtti hozzászólás 2011. június 27-én.
- [12] Napirend előtti hozzászólás 2011. április 4-én.
- [13] Interjú az MTI-vel 2012. január 6-án. Összefoglalója: <http://www.origo.hu/itthon/20120108-orban-viktor-interju-valsag-imf-hitel-kulfoldi-kritikak-sajtoszabadsag.html>.
- [14] Ünnepi beszéd 2012. március 15-én. Interneten: http://orbanviktor.hu/beszed/nem_leszunk_gyarmat_.
- [15] Napirend előtti felszólalás 2011. szeptember 12-én.

31 Amennyiben nincs megadva külön link, az adott beszéd az országgyűlési napló vonatkozó kötetéből származik: <http://www.parlament.hu/orszaggyulesi-naplo-elozo-ciklusbeli-adatai> (utolsó letöltések: 2015. 11. 14.).